

Др Мартин Матијашевић¹, доцент
Универзитет МБ (Београд)
Правни и пословни факултет
Србија

Др Данило Рончевић², ванредни професор
Влада Републике Србије (Београд)
Служба за управљање кадровима
Србија

ОРГАНИЗАЦИЈА И УСТРОЈСТВО СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ КРАЉЕВИНЕ СХС / ЈУГОСЛАВИЈЕ

Апстракт: У раду се анализира организација и устројство установа система безбедности најпре Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и касније Краљевине Југославије. Предмет анализе су војне и полицијске службе безбедности, организациона структура и тежишни правци рада. Аутори указују на тешко друштвено-политичко, економско, безбедносно и демографско наслеђе које је новоформирана краљевина наследила и закључују да се концепт и безбедносна политика нове државе у великој мери одразио на функционалност система безбедности краљевине.

Кључне речи: безбедност, војска, полиција, организација, деловање

Уводна разматрања

Ратно наслеђе које је носила ноформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца представљало је огромне потешкоће за нормално функционисање политичког система Краљевине, као и самог и друштва. Пред новом државом, поред нагомиланих економских проблема, стајао је и проблем устројства државе, односно функционисања правног и политичког система до доношења устава који ће успоставити јединствено уставноправно стање у држави. Сукоби око уређења државе великим делом били су одраз разлика које су постојале између

¹ *martin.matijasevic@yahoo.com*; Martin Matijašević, MB University (Belgrade), Faculty of Business and Law, Serbia

² *office.suk@suk.gov.rs*; Danilo Rončević, Government of the Republic of Serbia (Belgrade), Office of Personnel Management, Serbia

појединих делова земље у привредном, политичком, географском, културном³ и правном погледу.

Пред новоуспостављеном државом стајало је питање усаглашавање законодавства и изједначавање правних система. Такав смисао имао је и члан 133. Устава, којим је предвиђен скраћени поступак за изједначавање закона. Уместо тога, држава се суочила са кризама парламентаризма, страначким борбама, опструкцијом, пристанком Хрватске сељачке странке на монархистичко уређење, стављањем комуниста ван закона и низом других проблема. Тако је Народна скупштина, сазвана у редовни сазив за 1925/26. годину била приморана да донесе Закон о продужењу рока за кратки поступак за изједначавање законодавства у земљи.⁴

Кулминацију ових криза представљало је убиство у Народној скупштини, када је радикалски посланик Пуниша Рачић пуцао на посланике Хрватске сељачке странке 20. јуна 1928. године. Након покушаја да се криза реши и смрти Стјепана Радића, уследило је увођење диктатуре краља Александра 6. јануара 1929. године. Овим актом је суспендован устав, распуштена Скупштина, забрањен рад политичких странака. Иако је диктатура трпела општре критике, иако је долазило до прогона њених противника, по много чему је она представљала нужност. Парадоксално је да је диктатура успела оно што парламентарни систем није могао. Извршена је консолидаација и унификација правног система и законодавства за само годину дана. Њена карактеристика је било и интегрално југословенство. Држава је добила назив Краљевина Југославија, а административно је подељена на девет бановина, установљених на географском, а не на етничком принципу.

Диктатура је окончана краљевим октроисањем Устава из 1931. године, познатијем као „Септембарски устав”, којим су тековине диктатуре преточене у уставну категорију.

У периоду након убиства краља Александра и Луја Бартуа Француског министра иностраних послова у Марсеју 1934. године, па практично све до 1941. године Краљевина Југославија била је држава тражења свог пута на спољнополитичком плану и држава са бројним покушајима консолидовања хетерогене унутрашње политике. Различитост народа, различитост политичких покрета и виђења развоја нове државе, практично су допринели разградњи Краљевине.

³ Видети: Димић, Љ., *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, књ. I–III, Београд, 1997.

⁴ Ранђеловић, Н., *Правни живот Србије у заједничкој држави, Србија 1804–2004*, Ниш: Правни факултет, Универзитет у Нишу, 2005, стр. 170.

Политичко-правни систем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Видовданским уставом из 1921. године Краљевина СХС је конституисана као уставна, парламентарна монархија, са династијом Карађођевића на челу, демократским уређењем и преовладавајућим унитаристичким уређењем. Управо је њен вишенационални састав претпостављао федерално уређење унитарном. Игнорисање националне сложености био је разлог каснијих политичких и социјалних сукоба. Јединство државе објашњавало се једним народом са три различита имена, односно племена. Централна власт била је организована на начелу поделе власти, у облику парламентарног режима. Међутим, одредбама о надлежности централних органа власти ово начело било је деформисано, а битна обележја парламентарног режима негирана. Законодавну власт вршили су краљ и Народна скупштина „заједнички”.⁵

Народна скупштина била је једнодомно представничко тело. Министарски савет био је трећи централни орган власти. Овакав систем власти, у којем постоји једновремена политичка одговорност министара и пред круном и пред парламентом, који назива „монархијским парламентаризмом”. Судови су независни и суде по законима. Организују се као првостепени, апелациони и Касациони суд (са седиштем у Загребу), само један за целу земљу. Касациони суд је надлежан и за решавања сукоба о надлежности између управне, грађанске или војне и судске власти. Устав предвиђа да се за решавање управних спорова установљавају посебни управни судови. Врховни управни суд у земљи је Државни савет.⁶

Видовдански устав је поред класичних личних и политичких слобода и права, садржао многа социјално-економска права. Међутим, већина проглашених слобода и права, нарочито политичких, била је суспендована обичним законима. По таквим суспензијама био је карактеристичан Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 2. августа 1921. године.⁷

Јединице административно-територијалне поделе биле су према Видовданском уставу: области, окрузи, срезови и општине. Једна област могла је имати највише 800.000 становника, а подела на области извршена је према природним, социјалним и економским приликама, а не према национално-историјским. Она је била извршена тако да се раздије национална и етничка хомогеност појединих територија и на тај начин омогући вештачко и насилно стварање јединствене нације од више нација. Ограничени број становника области онемогућавао је да она постане основа за национално груписање. Зато, „уместо малог броја великих области, требало је установити велики број малих области”, истакао је Слободан Јовановић. Тиме је омогућено спровођење централизованог државног уређења

⁵ Јовановић, М., *Политички систем Србије – хрстиомаијија*, Београд: Факултет политичких наука, 2009, стр. 25–26.

⁶ Ibid, str. 25–27.

⁷ Ibid, str. 28.

и остваривање концепције о јединственом народу, којем одговара јединствена национална држава. На челу области налазио се велики жупан.⁸

Установе безбедности Краљевине СХС / Југославије

По завршетку Првог светског рата, један од првих задатака органа власти Краљевине било је успостављање ефикасног обавештајно-безбедносног система који се може одупрети свим унутрашњим и спољним претњама. Указом регента Александра Карађорђевића, од 20. децембра 1918. године, образује се Министарски савет (Влада). У надлежности Министарства унутрашњих послова и Министарства војске и морнарице били су послови државне и војне безбедности.⁹

Тај систем су чиниле безбедносне и обавештајне службе Министарства војске и морнарице, Министарства иностраних дела и Министарства унутрашњих дела, као и њима подређене установе. У овом систему је егзистирала и жандармерија, пре свега као окосница унутрашње и јавне безбедности Краљевине, мада је имала и сопствену (видовску) обавештајну службу.¹⁰

После формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, извршена је реорганизација и трансформација оружаних снага нове државе. Између осталог, формиран је 1920. године Главни генералштаб Југословенске Војске, који је чинило пет одељења: а) оперативно, б) обавештајно, в) саобраћајно, г) наставно и д) историјско одељење. Практично, највиши орган војне управе било је Министарство војске и морнарице, чији је помоћни орган за организовање војске био управо Главни генералштаб. Структура министарства била је установљена на основу Закона о устројству војске и морнарице из 1923. године. Исте године формиран је Савет земаљске одбране који је имао задатак да као међуминистарско тело предлаже политику развоја привреде према потребама одбране.¹¹

Према Уредби из 1923. године Обавештајно одељење Главног генералштаба делило се на четири секције, којом су Уредбом из 1927. године преименоване у одсеке (I–IV).¹² Обавештајно одељење обављало је војнообавештајну и контраобавештајну делатност. Као део Главног генералштаба Војске Краљевине Југославије, почело је са радом 6. маја 1920. године. Овом Уредбом од 14. септембра 1923. године ближе су дефинисани задаци Обавештајног одељења које је, између осталог, било задужено за послове који се односе на сузбијање непријатељских

⁸ Ibid, str. 28–29.

⁹ Лазић, Р., *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији*, докторска дисертација, Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013, стр. 70.

¹⁰ Козић, М., *Полицијски систем: Прилози за биографију Драгише Цветковића*, Ниш: Просвета, 1995, стр. 47–48.

¹¹ Младеновић, М., Иваниш, Ж., Роквић, В., *Развој институција и изградња политичког система Србије*, Београд: Чигоја, 2011, стр. 101.

¹² *Бивша југословенска војно-обавештајна служба* (књ. 2), Београд: ЈА, 1948, стр. 1–8.

радњи штетних по интересе војске и земље, праћење писања домаће и стране штампе, као и на истраживању и изради војних шифара. У раду тог одељења, осим официра којима је то био једини задатак, учествовале су и друге старешине које су безбедносне задатке обављале упоредо са својим редовним дужностима.¹³

Током 1937. године овим одсецима придодата је и Секција за везу са страним војним изасланицима. Таква структура генералштаба задржана је све до 1939. године, када је извршена реорганизација којом су сви генералштабни послови подељени на три дирекције:

а) организацијску, б) обавештајну и в) оперативно-позадинску.

Према томе, у периоду од 1939. до 1941. године, Обавештајна дирекција Генералштаба Југословенске војске била је централни орган руковођења, планирања и организовања целокупне обавештајне и контраобавештајне активности како у земљи тако и према иностранству, развијен за потребе одбране државе и заштите оружаних снага. Централизација обе активности омогућавала је рационално коришћење прикупљених сазнања и утицала је да се задаци ефикасније извршавају.¹⁴

Обавештајна дирекција је имала три одељења: обавештајно, контраобавештајно и одељење за послове шифри. Надлежност контраобавештајног одељења била је заштита војних јединица, команди и штабова војске, као и војних установа и завода. Структуру тог одељења су чинили контраобавештајни одсеци у војнотериторијалним установама и контраобавештајни органи у војним јединицама, задужени за контраобавештајну заштиту команди, штабова и јединица.¹⁵

Обавештајну службу ресора спољних послова Краљевине Југославије представљао је Дванаести одсек политичког одељења МИП чији је официјелни назив био Одсек за обавештајну службу.¹⁶ На основу Уредбе о устројству Министарства унутрашњих дела од 8. маја 1919. године, Одељење за јавну безбедност Министарства унутрашњих дела било је задужено и за обављање цивилних безбедносно-обавештајних послова. Решењем министра унутрашњих дела од 23. децембра 1920. године, образовано је Одељење за државну заштиту. Према овом решењу, задатак Одељења био је да „прикупља информације, води надзор и предузима све потребне мере противу свију лица, било наших поданика или странаца, који раде противу интегритета наше земље, који врше пропагандистичку акцију у корист ма које друге државе и на штету наших државних интереса и који су или својим ранијим или својим садашњим држањем у томе погледу сумњиви”. Одељење за државну заштиту, на основу Правилника о раду, донетог 10. јануара

¹³ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. август 2023. 11.43. преузето са: <http://www.bia.gov.rs/rsc/istorijat/vremeplov-004.html>

¹⁴ *Бивша југословенска војно-обавештајна служба* (књ. 2), Београд: ЈА, 1948, стр. 1–8.

¹⁵ Историјат војних служби безбедности у Републици Србији, 15. август 2023. 12.33. преузето са: <http://www.vba.mod.gov.rs/>

¹⁶ Уредба са законском снагом о уређењу МИП и дипломатских и конзуларних заступнистава Краљевине Југославије у иностранству (*Службене новине*, бр. 187, LXV од 18. 08. 1939).

1921. године, организационо је подељено на 4 одсека, са укупно 27 пододсека – реферата.¹⁷

Први одсек се састојао од 5 пододсека:

1. Секретаријат,
2. Архива,
3. Регистратура,
4. Пасоши и кретање путника и
5. Новинарски пододсек.

Други одсек је подељен на 6 пододсека:

1. Комунисти и анархисти,
2. Сумњиви Руси,
3. Агенције за исељавање,
4. Контрола странаца,
5. Удружење и клубови и
6. Страна представништва.

Трећи одсек се делио на 9 пододсека:

1. Талијанска пропаганда,
2. Аустријска и немачка пропаганда,
3. Мађарска пропаганда,
4. Румунска пропаганда,
5. Остали сумњиви странци,
6. Сумњиви грађани Хрватске и Славоније,
7. Сумњиви грађани Словеначке,
8. Сумњиви грађани Војводине и
9. Сумњиви грађани Далмације.

Четврти одсек је имао 7 пододсека:

1. Бугарска пропаганда,
2. Арнаутска пропаганда,
3. Муслиманска пропаганда,
4. Грчка пропаганда,
5. Сумњиви грађани из Србије,
6. Сумњиви грађани из Босне и
7. Сумњиви грађани из Црне Горе.¹

Делокруг рада Одељења државне заштите детаљно је регулисан доношењем Упута за сузбијање антидржавне пропаганде и стране шпијунаже од 26. новембра 1923. године. Овим актом утврђена је надлежност Одељења за обавештајне и контраобавештајне полицијске послове, контролу, безбедност и вођење евиденције о странцима, регулисање питања исељеника и репатријацију, послове сузбијања антидржавне пропаганде, контролу страних војних бегунаца, надзор и контролу рада удружења и одржавања зборова и манифестација и друге послове, о чему је вођена и одговарајућа евиденција. Такође, Одељење је имало обавезу припреме нових законских предлога чији би основни циљ био заштита државе.¹⁸ Оваква организација функционисала је све до 1929. године. Тада је донет Закон о унутрашњој управи, којим је Министарство унутрашњих послова подељено у две организационе јединице: Дирекцију јавне безбедности,

¹⁷ Извор: <http://www.bia.gov.rs/rsc/istorijat/vremeplov-004.html>

¹⁸ Ibid.

са четири одељења и Дирекцију националне безбедности, са три одељења.¹⁹

Законом о унутрашњој управи од 19. јуна 1929. године и Уредбом о уређењу Министарства унутрашњих послова од 25. јула 1929. године, Одељење за државну заштиту постало је Прво одељење у оквиру Министарства унутрашњих послова. Одељење је организационо подељено на 2 одсека (Први одсек – за сузбијање унутрашње антидржавне и разорне пропаганде и акције са обавештајном службом и Други одсек – за сузбијање спољашње антидржавне пропаганде и акције са обавештајном службом и 3 реферата (Реферат за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем, Административни реферат и Реферат за штампу). Одељење за државну заштиту било је на овај начин организовано све до окупације Краљевине Југославије априла 1941. године.²⁰

Полицијски систем Краљевине СХС / Југославије

Министарство унутрашњих послова²¹ основано је већ 7. децембра 1918. године као врховна управна и надзорна власт над свим управно-полицијским властима и органима у земљи. Законом о унутрашњој управи од 19. јуна 1926. године, Уредбом о уређењу Министарства унутрашњих послова од 25. јула 1929. године и Законом о увођењу врховне државне управе од 31. марта 1929. године, редефинисана је његова надлежност и организација, а последња реорганизација спроведена је 1940. године.

У надлежности Министарства унутрашњих послова спадали су послови унутрашње управе, надзор над самоуправним телима и установама, старање о личној, имовинској и државној безбедности, јавном реду и миру, старање да подручне власти правилно примењују законе и надзор над њиховим радом, расправљање административних спорова и осталих спорних случајева који су законом стављени у надлежност МУП-а.²² Унутрашња организација МУП-а утврђена је Уредбом из 1919. године на основу које је имао следеће организационе јединице: Кабинет, Управно одељење, Самоуправно одељење, Одељење за јавну

¹⁹ Лазић, Р., *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији*, докторска дисертација, Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013, стр. 70.

²⁰ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. август 2023. 12.10. преузето са: <http://www.bia.gov.rs/rsc/istorijat/vremeplov-004.html>

²¹ О традицији Министарства унутрашњих послова, видети опширније у: Радован Радовановић, Небојша Ђокић, „Попоечителѝ и министри унутрашњих дела Кнежевине Србије од повратка Обреновића до проглашења Краљевине Србији”, у: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе*, I, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 1–33, као и у: Ивана Крстић-Мистрицеловић, „Развој полицијских власти у Србији у првој половини XIX века”, у: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе*, I, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 53–79.

²² *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 143, 1929.

безбедности и Инспекторско одељење.²³ Поред ових одељења, крајем 1920. године формирано је Одељење државне заштите.²⁴ Ово одељење имало је: Одсек за сузбијање унутрашње антидржавне и разорне пропаганде и акције са обавештајном службом (Први одсек), Одсек за сузбијање спољашње антидржавне пропаганде и акције са обавештајном службом (Други одсек), Одељак (реферат) за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем (преименован 1940. године у Одсек за надзор над странцима, избеглицама и кретањем путника), 4) Административни одељак (реферат) и 5) Одељак (реферат) за штампу.²⁵

Посебно интересантан је био положај Жандармерије, која је била поливалентна јединица, сматрала се родом Војске, а непосредно је подређена Министарству унутрашњих послова. Закон о жандармерији из октобра 1930. године прописао је да је жандармерија помоћни род војске Краљевине Југославије која као специјална трупа има задатак „да као орган државних управних органа власти бди над јавном безбедношћу, одржава јавни ред и мир и обезбеђује извршење закона”.²⁶

У погледу службене употребе, наставе и логистике подређена је министру унутрашњих послова, а у погледу дисциплине, личних односа, војничке наставе и наоружања министру војске и морнарице. Жандармерија је финансирана из прорачуна министарства унутрашњих послова, а због тешке економске кризе број жандарма је из године у годину смањиван, да би с 20.000, колико је жандарма било у парламентарно доба, пао на 17.978 у 1934. години.²⁷ На основи Закона о судском кривичном поступку и Закона о жандармерији, жандармерија је овлашћена и дужна обављати извиђање кривичних дела, било самостално било по наређењу власти. О сваком кривичном делу она је подносила кривичну пријаву надлежној власти – за злочине и преступе државним тужиоцима, а за иступе управној власти.²⁸

Мора се истаћи да је традиција постојања жандармерије на нашим просторима дуга, још је Кнежевина Србија формирала своју прву жандармеријску чету 18. фебруара 1860. године када је књаз Милош Обреновић I са намером да доведе у ред Управитељство вароши Београда донео Устроение управитељства вароши Београда.²⁹ Жандармерија је свој рад наставила и у Краљевини Србији, као и по формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У жандармерију

²³ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232 од 04. октобра 1929.

²⁴ АЈ-14-1-1, Обавештење Министра унутрашњих послова, пов. Ј.Б. бр. 10686. од 20. децембра 1920.

²⁵ Милошевић, М., *Тајна полиција у Србији 1831-1941*, Београд, стр. 17.

²⁶ „Нови закон о жандармерији”, *Полиција*, 14-15, 1930., 885.

²⁷ Експозе Живојина Лазића, министра унутрашњих послова, XVIII редовни састанак Народне скупштине од 25. 3. 1934., Стенографске белешке Народне скупштине, Београд 1934, 218.

²⁸ Стефановић, М., „Наша жандармерија”, *Полиција*, 9-12, 1936, 622.

²⁹ Браковић, Ж., „Организациона структура Жандармерије у Краљевини СХС”, у: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, сјање и перспективе*, I, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 80.

су тада примани држављани Краљевине, с одслуженим војним роком, телесно и душевно здрави, млађи од 30 година, а виши од 164 центиметра који су се обавезивали да ће у жандармеријској служби остати најмање три године и да ће служити тамо где буду распоређени. Нова висина од 164 центиметра, која се захтева насупрот висини од 152 која је прописана правилима жандармеријске службе, уведена је да би се онемогућило ступање у жандармерију „физички малих људи који немају довољно ауторитета код јавног наступа”.³⁰ Сматрало се, наиме, да полицајац или жандарм „омален, ситан или неразвијен, а нарочито када је под шлемом и у парадној униформи, чини врло рђав утисак – он није у могућности да код публике изазове осећај о озбиљности и строгости његових наредби, нити да им прибави потребно поштовање, па његове наредбе лако могу да остану без жељеног резултата”.³¹

Законом је прописано да ће жандар употребити оружје само у случају нужде, односно када није у могућности да на други начин „одбије од себе или другог лица управљени удар”, „савлада отпор”, „спречи бегство опасних злочинаца”, „спречи бегство сумњивих лица на државној граници”, „спречи бегство војних бегунаца у групи од најмање три лица” и „спречи напад на објект који му је поверен на чување”. У свим овим случајевима, закон је налагао, мора се чувати људски живот колико год је могуће, а гдје прилике допуштају служити се мање опасним оружјем – ножем или сабљом. При употреби оружја се посебно морало водити рачуна да не „трпе штету невина лица”.³²

Дефинитивна унификација прописа о организацији месних полицијских установа је обављена Законом о унутрашњој управи из 1929. године. Основна административна јединица у којој се обавља месна полицијска делатност је, по овом закону, била општина. У зависности о значају за државну управу те делатности, у општинама је основана месна полицијска власт, или су месни полицијски послови поверени самоуправним телима општине. У седиштима бановина успостављене су управе полиције на чијем су се челу налазили управници полиције, непосредно подређени бану. За одржавање безбедности, реда и мира управнику је био додељен збор униформисане полицијске страже. Полицијски агенти су, пак, имали улогу „превентивне полиције” и своју дужност увек су обављали у цивилу.³³ Полицијски делокруг општеуправних власти је обухватао старање за јавни ред, мир, сигурност и поредак, промет, јавни морал и слично.³⁴ Одељење за самоуправу Министарства унутрашњих послова вршило је надзор над самоуправним властима среских и обласних самоуправа, надзор над општинама и градовима.

³⁰ „Нови закон о жандармерији”, *Полиција*, 14–15, 1930, 890.

³¹ II br. 9922 od 3. 4. 1933, АЈ, 14 (Министарство унутрашњих дела) – 1–1.

³² Закон о жандармерији, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 235, 14. 10. 1930.

³³ Закон о унутрашњој управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 143, 21. 6. 1929.

³⁴ Организација југословенске полиције, *Полиција*, 9–12, 1936., 651–653. Видети и Костић, Л.М., *Административно право*, Београд, 2000, стр. 145–152.

Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја општа управа у Краљевини вршила се по бановинама, срезовима и општинама. Истим законом Управа града Београда, Земуна и Панчева, чини посебну управну целину и стоји под непосредном управном и надзорном влашћу министра унутрашњих послова.³⁵

Управа града Београда била је најзначајнија територијална организациона јединица Министарства унутрашњих дела, а вршила је управне и полицијске послове на територији Београда, Земуна и Панчева са најближом околином. Управа је имала пет одељења, и то: а) Административно одељење, б) Одељење опште полиције, в) Одељење кривичне полиције, г) Одељење саобраћајне полиције, и д) Одељење техничке полиције. Свако одељење се делило на одговарајући број одсека, а ови на потребан број одељака или реферата. Управник града Београда је, према истој уредби био дужан да „води старање о безбедности државе” у престоници и да о томе свакодневно извештава краља (усмено) и министра унутрашњих послова (писмено, а по наређењу и усмено).³⁶

Као водећа служба унутрашње безбедности, тј. као територијална контраобавештајна служба и служба за заштиту уставног поретка (политичка полиција), деловало је Одељење опште полиције Управе града Београда. Оно је, преко својих организационих јединица, сузбијало унутрашње и спољне антидржавне делатности, водило истраге против починилаца политичких кривичних дела и кажњавало или оптуживало окривљене Суду за заштиту државе.³⁷

Одељење је имало девет одсека од којих је сваки водио истрагу по својој линији рада, а унутар сваког од њих постојао је одговарајући број одељака, односно реферата:³⁸

Први одсек – административни, вршио је административне послове Одељења опште полиције, водио архиву и књиге кажњених овог одељења, издавао дозволе за приредбе (јавна окупљања забавног и спортског карактера) итд.

Други одсек – политички, бавио се сузбијањем унутрашње антидржавне пропаганде и делио се на три одељка :

- 1) Политички за обавештајну службу према политичким удружењима,
- 2) Одељак за евиденцију удружења, и
- 3) Одељак за контролу штампе и штампарија.

Трећи одсек – специјални обавештајни (тј. контраобавештајни), бавио се сузбијањем спољне антидржавне пропаганде и шпијунаже, контролисао рад страних дипломатско-конзуларних и квазидипломатских представника, контролисао стране држављане и стране установе, сузбијао терористичке активности уколико су биле повезане са иностранством, и вршио контролу хотела и

³⁵ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232 од 4. октобра 1929.

³⁶ Милошевић, М., *Тајна полиција у Србији 1831–1941*, стр. 18.

³⁷ Ibid, стр. 19.

³⁸ Ibid, стр. 19–20.

преноћишта. Наведене послове вршио је путем активности следећих одељака: Бугарско-албански одељак бавио се сузбијањем илегалне активности из Бугарске, и то преваходно екстремног крила ВМРО који је имао своје припаднике међу студентима Београдског универзитета, а пратио је и обавештајну активност из бугарског посланства у Београду. По линији Албаније није се бавио албанском обавештајном службом (јер у то време ова служба у офанзивном смислу није ни постојала), него према установама и институцијама оних држава које су развијале активност према Албанији. После 1939. године одељак се оријентише на борбу против албанског сепаратизма, одн. иредентизма који распирује фашистичка Италија заговарајући стварање протектората „Велика Албанија”. Мађарски одељак, се супротстављао деловању мађарске обавештајне службе која је стварала агентуру међу Србима и Мађарима у Бачкој и другим крајевима. Непосредно пред Други светски рат мађарска обавештајна служба је била под директним утицајем немачке војнообавештајне службе, али и веома агресивна. Познато је на пример да је Државни суд за заштиту државе осудио од 1933. до 1939. године чак 51 агента мађарске обавештајне службе за дела шпијунаже. Италијански одељак, се супротстављао деловању италијанских обавештајних служби које су, након Првог светског рата, дуго биле најактивније стране обавештајне службе у делатности према Југославији – нарочито на плану војне шпијунаже. Пред Други светски рат, овај одељак је почео надzirати и активност француске обавештајне службе, која у међувремену ипак није створила значајнија обавештајна упоришта у Југославији. Немачки одељак, бавио се откривањем агенатуре немачких обавештајних служби. Оперативци овог одељка открили су више агената и утврдили шпијунско деловање из немачког посланства и чехословачке амбасаде у Београду. Осим тога, овај одељак је сузбијао немачку пропаганду и надзирао припаднике Културбунда. Они су се организовали од 1920. године, а до 1941. су имали 402 месне групе са 450.000 чланова. Пре рата су деловали легално и илегално као пета колона. Одмах након окупације припадници Културбунда су се укључили у рад полицијско-управног апарата, а почетком 1942. године су као добровољци масовно ступили у оружане формације СС. Одељак за остале државе, супротстављао се активности обавештајних служби других држава, с тим да је од 1938. године посебно обрађивана активност енглеских обавештајних служби. С обзиром на блиску сарадњу енглеских обавештајаца и војнообавештајне службе Краљевине Југославије, откривени агенти енглеске службе нису хапшени, али је појединим обавештајцима било отказано гостопримство у Београду. Познато је да су британски обавештајци организовали изузетно снажну пропагандну кампању на тлу Југославије, а преко корушких Словенаца и диверзантску активност на територији Аустрије. Током 1939. године су откривени и у два наврата онемогућени њихови планови за онеспособљавање пловидбе Дунавом код Ђердапа.

Четврти одељак – марксистички, делио се на два посебна одељка и то на: Социјалистички одељак, који је вршио контролу синдикалних организација,

контролисао радничке скупове и састанке, сузбијао непријављене радничке манифестације и слично, и Комунистички одељак, који је сузбијао деловање илегалне Комунистичке партије Југославије у надлештвима, школама, фабрикама, на излетима и слично, сузбијао демонстрације и илегалну комунистичку штампу, и сузбијао терористичку активност.

Петти одсек – за удружења и штампу, који се бавио цензуром штампе.

Шести одсек – централна пријавница, који је кроз своја три одељка вршио евидентирање југословенских држављана настањених у Београду, водио евиденцију страних држављана и издавао легитимације о идентитету.

Седми одсек – агентски, који је вршио обезбеђење важних личности и државних функционера.

Осми одсек – специјалне безбедности, имао је у свом саставу картотеку у којој је вршено евидентирање свих лица која су била од интереса за Одељење опште полиције („општа специјална картотека”).

Одељење државне заштите Министарства унутрашњих послова, односно Одељење опште полиције Управе града Београда, је тесно сарађивало како са обавештајном службом жандармерије, тако и са другим органима војне обавештајне службе и обавештајне службе Министарства иностраних дела.³⁹

Закључна разматрања

Од уласка у заједничку државу након Првог светског рата у Краљевини се осећала тензија на политичкој сцени. Ова тензија била је производ различитих тежњи истакнутих политичких странака - Радикалне странке, с једне, и Хрватске сељачке странке, с друге стране. Разлог њихових сукобљавања било је државно уређење које ће бити успостављено у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Недолично понашање појединих народних посланика довело је ескалације сукоба и атентата на посланике Хрватске сељачке странке 20.06.1928. године и представљао је сасвим извесну претњу по опстанак заједничке државе што је коначно довело до увођења Шестојануарске диктатуре 1929. године. Овај догађај, али и они који су му претходили, бацили су сенку на она питања која су била од пресудне важности за функционисање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Различитост и хетерогеност народа одразила се и на питања унутрашње безбедности и ефикасност система безбедности Краљевине СХС / Југославије. Сама Краљевина СХС / Југославија била је суочена са бројним унутрашњим непријатељима интегралног југословенства и предмет интересовања како водећих светских сила тога времена, тако и држава у окружењу, које су сматрале да се

³⁹ Ibid, стр. 20.

требају намирити исходи Другог балканског и Првог светског рата на територијалну штету Краљевине СХС / Југославије. Установе безбедности Краљевине СХС / Југославије након Првог светског рата биле су суочене са кадровском непопуњеношћу узрокованом крвавим завршетком Првог светског рата и лошим материјално-техничким стањем. Новоконцептована политика интегралног југословенства у редове установа безбедности прихватила је и бројни официрски и подофицирски кадар из држава које су биле део Хабзбуршке монархије и Аустроугарских структура безбедности, што је имало далекосежне последице и видело се у брзом слому војног и полицијског система у краткотрајном Априлском рату 1941. године.

Литература

Извори:

АЈ – 14 – 1 – 1, Обавештење Министра унутрашњих послова, пов. Ј.Б. бр. 10686. од 20. децембра 1920.

Литература:

Браковић, Ж.. „Организациона структура Жандармерије у Краљевини СХС”. У: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе*, I. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013. 79–105.

Бивша југословенска војно-обавештајна служба, књ. 2. Београд: ЈА, 1948.

Димић, Љ. *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, књ. I–III. Београд, 1997.

Јовановић, М. *Политички систем Србије – христоомаија*. Београд: Факултет политичких наука, 2009..

Козић, М. *Полицијски систем: Прилози за биографију Драшине Цвејковића*. Ниш: Просвета, 1995.

Крстић-Мистрицеловић, И. „Развој полицијских власти у Србији у првој половини XIX века”. У: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе*, I, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013. 53–79.

Костић, Л.М. *Административно право*. Београд, 2000. 145–152.

Лазич, Р. *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији*, докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013.

Лазич, Ж. *Експозе министра унутрашњих послова Живојина Лазича, XVIII. редовни састанак Народне скупштине од 25. 3. 1934, Стенографске белешке Народне скупштине*, Београд 1934.

- Младеновић, М., Ж. Иваниш, и В. Роквић. *Развој институција и изградња полицијског система Србије*. Београд: Чигоја, 2011.
- Милошевић, М. *Тајна полиција у Србији 1831–1941*. Београд, 2003.
- „Организација југословенске полиције”. *Полиција*, бр. 9–12, 1936, 651–653.
- Ранђеловић, Н. *Правни живот Србије у заједничкој држави, Србија 1804–2004*. Ниш: Правни факултет, Универзитет у Нишу, 2005.
- Радовановић, Р., и Н. Ђокић. „Попочетели и министри унутрашњих дела Кнежевине Србије од повратка Обреновића до проглашења Краљевине Србији”. У: *Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе*, I. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013. 1–33.
- Стефановић, М. „Наша жандармерија”. *Полиција*, бр. 9–12, 1936, 622.

Правни извори:

- Уредба са законском снагом о уређењу МИП и дипломатских и конзуларних заступнистава Краљевине Југославије у иностранству (*Службене новине*, бр. 187, LXV од 18. 08. 1939).
- Службене новине Краљевине СХС*, бр. 143, 1929.
- Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232 од 04. октобра 1929.
- „Нови закон о жандармерији”. *Полиција*, бр. 14–15, 1930.
- П бр. 9922 од 3. 4. 1933, АЈ, 14 (Министарство унутрашњих дела) – 1–1.
- Закон о жандармерији, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 235, 14. 10. 1930.
- Закон о унутрашњој управи, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 143, 21. 6. 1929.
- Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232 од 4. октобра 1929.